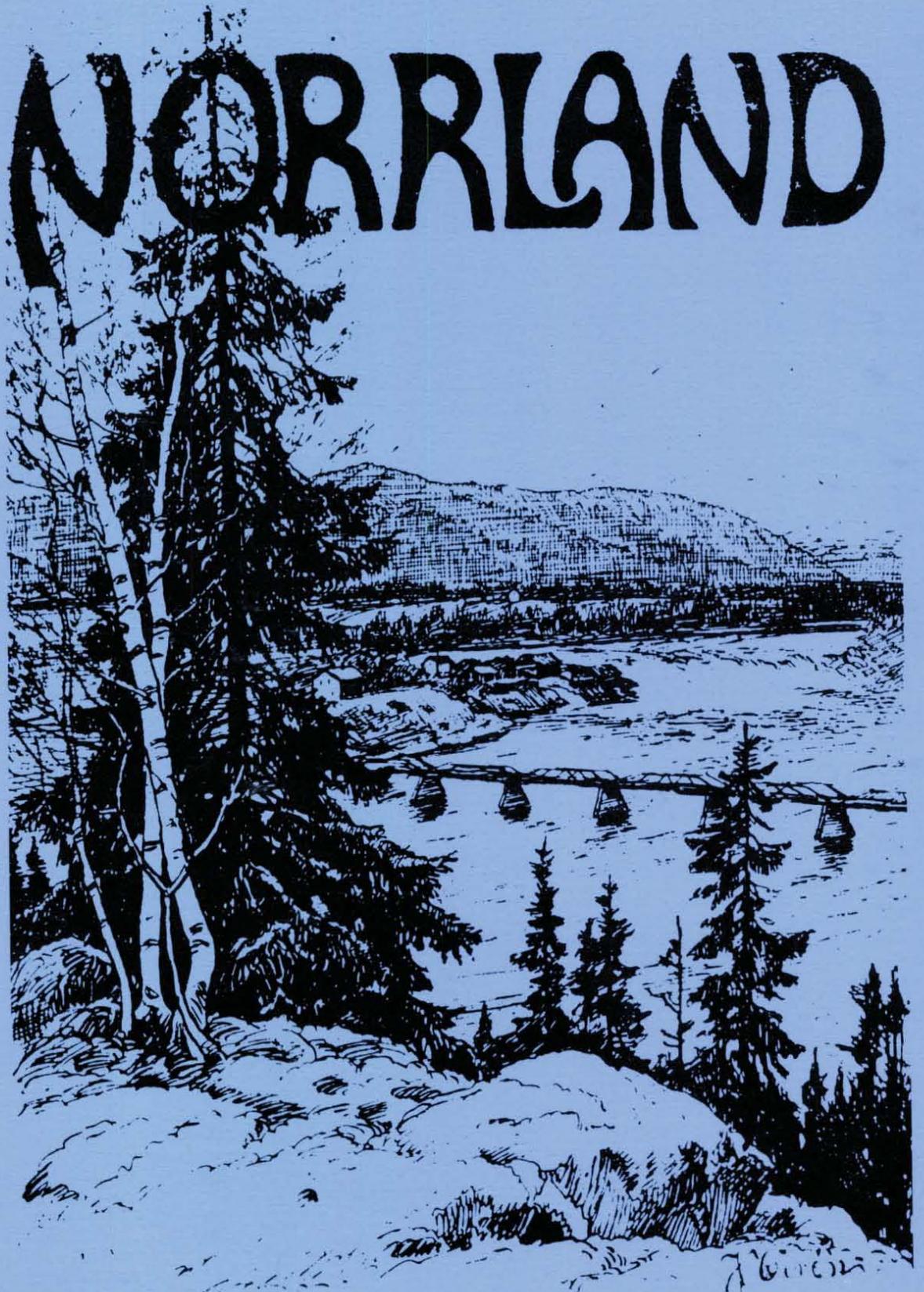

ARKEOLOGI I NORR 4/5

1991/92

NORRLAND

ARKEOLOGISKA INSTITUTIONEN

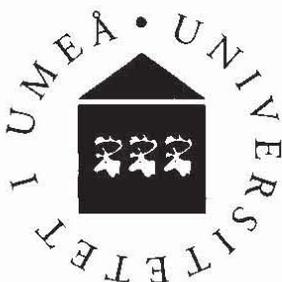
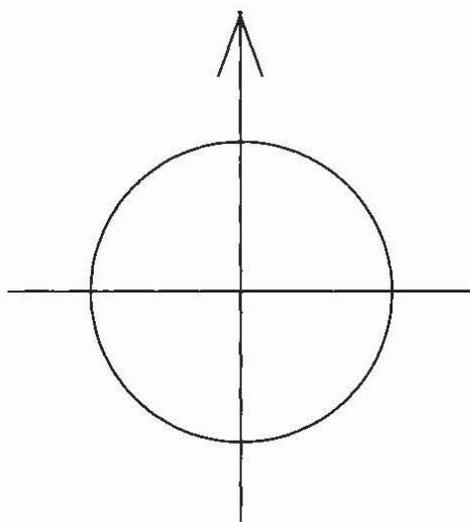

UMEÅ UNIVERSITET

ARKEOLOGI I NORR

4/5

1991/92

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för arkeologi
UMEÅ UNIVERSITY
Department of Archaeology

Utgivare: Institutionen för arkeologi, Umeå universitet

Redaktör: Evert Baudou

Distribution: Institutionen för arkeologi,
Umeå universitet, S-901 87 Umeå, Sverige

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forsknings-
rådet, Stockholm

Figuren på omslaget från *Norrland. Småskrifter utgifna af Norrländska
Studenternas Folkbildningsförening*, N:o 8 (1908).

ISSN 0284-558X

Printed in Sweden by

Centraltryckeriet, Umeå 1993

Innehållsförteckning

<i>Evert Baudou</i> Förord	5
<i>Evert Baudou</i> Norrlands forntid i historieskrivning och hembygdsrörelse	9
<i>David Loeffler</i> Nora socken och E4:an. Ett arkeologiskt perspektiv	39
<i>Inge Lindström och Lena Olofsson</i> Maritima fornlämningar i den bottniska skärgården	55
<i>Sven-Donald Hedman</i> Undersökningar av vikingatida i medeltida bosättningar i Lappland	75
<i>Lillian Rathje</i> Ortnamn och arkeologi. En jämförande materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar	93
<i>Anders Huggert</i> En spets och ett sänke av ben från Kattisträsk i Norsjö	147
<i>Anders Huggert</i> Fynden från stridsyxekulturens boplats vid Kallbäcken i Västerbotten	155
<i>Sven-Donald Hedman</i> Två asbestkeramikfynd vid Kakel, Hornavan	159

David Loeffler

Nora socken och E4:an. Ett arkeologiskt perspektiv

Loeffler, D. 1993. Nora socken och E4:an. Ett arkeologiskt perspektiv. (Nora Parish and Highway E4. An archaeological perspective.) *Arkeologi i norr* 4/5: 39–54.

Abstract

The nature, goals, purpose and relevance of archaeological research is sketched. The extraordinary abundance and variation of the Iron Age sites found within the geographically unique Parish of Nora, Ångermanland, Northern Sweden are briefly presented. Recent plans to construct a highway through Nora threaten to permanently disfigure its distinctive cultural and natural landscape. The importance of preserving this and similar landscapes from exploitation is underscored. The possibilities of fulfilling this ambition are found to be unobtainable unless a long term strategy concerning the conservation and utilisation of cultural resources replaces short term economic interests. This can only be accomplished if public opinion and policy change. It is suggested that the results of archaeological research can help bring this about.

David Loeffler, c/o Söderström, Sordinstråket 8, 903 53 Umeå, Sweden.

Bakgrund

År 1943 byggde man färdig Sandöbron över Ångermanälven. Därmed kan man säga att den då nya Riks 13 längs Norrlandskusten var färdig. Femtio år senare, efter flera rejäla ombyggnader och ett namnbyte till E4, är det dags för en ny väg och en helt ny bro. Den här gången vill man dra vägsträckningen genom Nora socken med det s. k. Vedabroprojektet.

Det förgängliga källmaterialet

Historikers källmaterial är det skrivna ordet. Arkeologins källmaterial är de spår efter mänskliga aktiviteter som är slumpmässigt bevarade i jorden. Det kan vara allt från ett förkolnat fragment av ett frö till en monumental gravhög. Både historikern och arkeologen producerar kunskap om mänskliga samhällen utifrån sina respektive källor.

Historikers källmaterial finns samlade i bibliotek och arkiv. Arkeologins material finns utspridda över landskapet. Man kan betrakta enskilda fornläm-

ningar som unika historiska dokument som innehåller mängder av kunskap för den som kan konsten att läsa dem. Landskapet kan liknas vid ett bibliotek där arkeologens "böcker" finns bevarade.

Men dessa liknelser döljer väsentliga skillnader mellan det historiska och arkeologiska källmaterialet. När historikern är färdig med sitt källmaterial kan han lägga tillbaka det i biblioteket. Dokumentet finns bevarat. Man kan gå tillbaka till det och ställa nya frågor och få nya svar som leder fram till ny kunskap. När man tar bort en fornlämning så förstör man den för all framtid. Man har i princip bara en chans att plocka fram den kunskap som finns bevarad i den. Att gräva bort en fornlämning är som att läsa ett dokument och sedan elda upp det. Det är bara att hoppas att man har läst det väl. En annan skillnad hittar man i den betydelse arkeologer tillskriver förhållandet mellan fornlämningarna, de lägger ner mycket arbete på att studera relationer mellan enskilda typer av fornlämningar, mellan olika kategorier av fornlämningar samt deras relationer till landskapet. Till sist, landskapet i sig är av stort intresse för arkeologen därför att det i princip är en fornlämning, ett resultat av mänskliga aktiviteter, det har utnyttjats och omformats efter olika tiders ekonomiska och sociala behov. Man skiljer mellan kultur- och naturlandskapet. Man talar också om reliktilandskap, en typ av kulturlandskap som formades under en viss bestämd tid och som sedan behållit denna prägel fram till våra dagar. Dessa miljöer är värdefulla, inte bara för arkeologer. Dessutom är de begränsade till antal. Att göra radikala ingrepp eller förändringar i ett kulturlandskap kan vara som att elda upp hela eller delar av biblioteket. Om denna liknelse verkar alltför långsökt så vill jag bjuda läsare att besöka närmaste kalhygge och fundera över vad som har hänt de fornlämningar som kanske fanns där. Om inte detta övertygar så kan man gå till någon av dom reglerade älvarna. Där kan man se hur den förhistoriska fångstkulturens miljö (men även senare tiders kulturmiljöer) har i det närmaste totalt utplånats (Spång 1988 samt Baudou 1992:68, fig. 47).

Arkeologins mål

Även om arkeologer inte dagligen understryker ämnets målsättning så finns de ständigt i bakgrunden. Generellt kan man säga att arkeologer försöker återupptäcka forna tiders samhällen, kartlägga deras utveckling och historia samt söker förklaringar till de kulturella processer som påverkade och förändrade dessa samhällen, m.a.o. vill arkeologer veta vad som har hänt och varför det hände (Binford 1983:27 och 1988:78ff). Somliga söker efter likheter och regelbundenheter i den sociala och ekonomiska utveckling som finns mellan

olika samhällen och försöker formulera generella modeller som förklarar dessa likheter (Clarke 1978:13ff). Andra understryker det unika hos olika samhällen och vill förklara den långvariga stabilitet som karaktäriserar många förhistoriska samhällen (Shanks & Tilley 1987).

Troligen finns det lika många målsättningar som det finns arkeologer. Dessa målsättningar förklarar vad arkeologer gör men säger inget om varför dom gör det. Varför ska man lägga ner tid och skattepengar på att ta reda på saker som har hänt för länge sedan? Vilka motiv finns det för ämnets existens? Varför arkeologi? Ulf Westfal har svarat på denna fråga genom att påstå att arkeologer "söker saker som lär något om samhället". Jag tycker att denna tanke är riktig. Dessutom tycker jag att arkeologer kan producera ny kunskap som säger något om både dagens och gårdagens samhällen. Att man kan, utifrån förståelse för andra samhällen, både forntida och nutida, bättre förstå vår egen samtid. Genom att förklara vad som har hänt och varför det hände kan arkeologen bidra med att kritiskt granska vedertagna uppfattningar om vårt eget samhälle och därigenom komma med nya infallsvinklar.

Jag tror att en av de viktigaste uppgifterna för arkeologer i dag är att bidra till ett kritiskt återupptäckande av begreppet "tid" samt att uppmärksamma både vikten och behovet av att man på ett medvetet sätt börjar tänka och handla långsiktigt. Att tänka eller handla långsiktigt är inte lätt för varelser som har en medellivslängd på 75 år. Vårt samhälle, som representeras av staten och kommunerna planerar för högst 20 år framåt. Allt över 20 år betecknas som "oöverskådlig tid". Men vårt tidsbegrepp är inte endast ett resultat av vår biologiska livslängd. Det är också en produkt av dagens samhällssystem. Vi är det första samhället i världshistorien som köper och säljer tid. Tid är pengar, en dyrgrip. Man måste skynda sig för att inte slösa med den. Saker och ting måste gå snabbt för att hålla ner kostnader.

Det är mycket svårt att utifrån kortsiktigt tänkande och handlande överskåda långsiktiga resultat och konsekvenser. Alla samhällen har haft behov av att planera för framtiden. Men aldrig tidigare har det varit så viktigt och akut att tänka och planera långsiktigt. Anledning till detta är att många av de problem vi ställs inför kräver långsiktiga lösningar, så som tillgång och fördelning av jordens begränsade resurser, miljöförstöring, överbefolkning samt rasistiska, etniska, ideologiska och religiösa konflikter, för att nämna några. Att lösa dessa problem är inte bara livsviktigt utan livsavgörande, inte bara för vårt samhälle utan för hela mänskligheten. Och dessa kan bara lösas med långsiktigt tänkande.

Arkeologi är ett ämne som kan bidra till detta. Arkeologi är den historia och samhällsvetenskap som har det absolut längsta tidsperspektivet. Tre miljoner år. Mot bakgrunden av denna långa tidsrymd har arkeologen möjlighet

att studera olika historiska processer samt bidra till att öka förståelsen för relationen mellan orsak och verkan, dvs. att åskådliggöra de kort- och långsiktiga konsekvenserna av mänskligt handlande. Med denna nya kunskap kan arkeologer bidra till en bredare förståelse för långsiktigt tänkande och planering och därmed erbjuda ett underlag för klokare beslut.

Nora och fornlämningarna

Under sommarhalvåret 1989 genomförde Riksantikvarieämbetet en fornminnesinventering i Nora socken (Loeffler 1991). Nora kan visa upp spår av mänskliga aktiviteter från hela den förhistoriska tiden. Men den tid som är bäst representerad i Nora via fornlämningar är järnåldern. De flesta av dom drygt 127 högar och 86 stensättningar som finns fördelade på ett 80-tal platser inom Nora är troligen från denna tid. Andra mycket spännande lämningar från järnåldern är de gårdskomplex som bl.a. består av husgrunder eller husgrundsterrasser och gravar. Det finns fem lokaler med ovan markytan synliga husgrunder tillsammans med gravar, fossil åkermark eller stenfria ytor samt odlingsrösen. (Prästbordet, Berge, Rossvik, Tjärned och Allsta). Huskonstruktioner från denna tid lämnar inte alltid synliga spår ovan markytan.

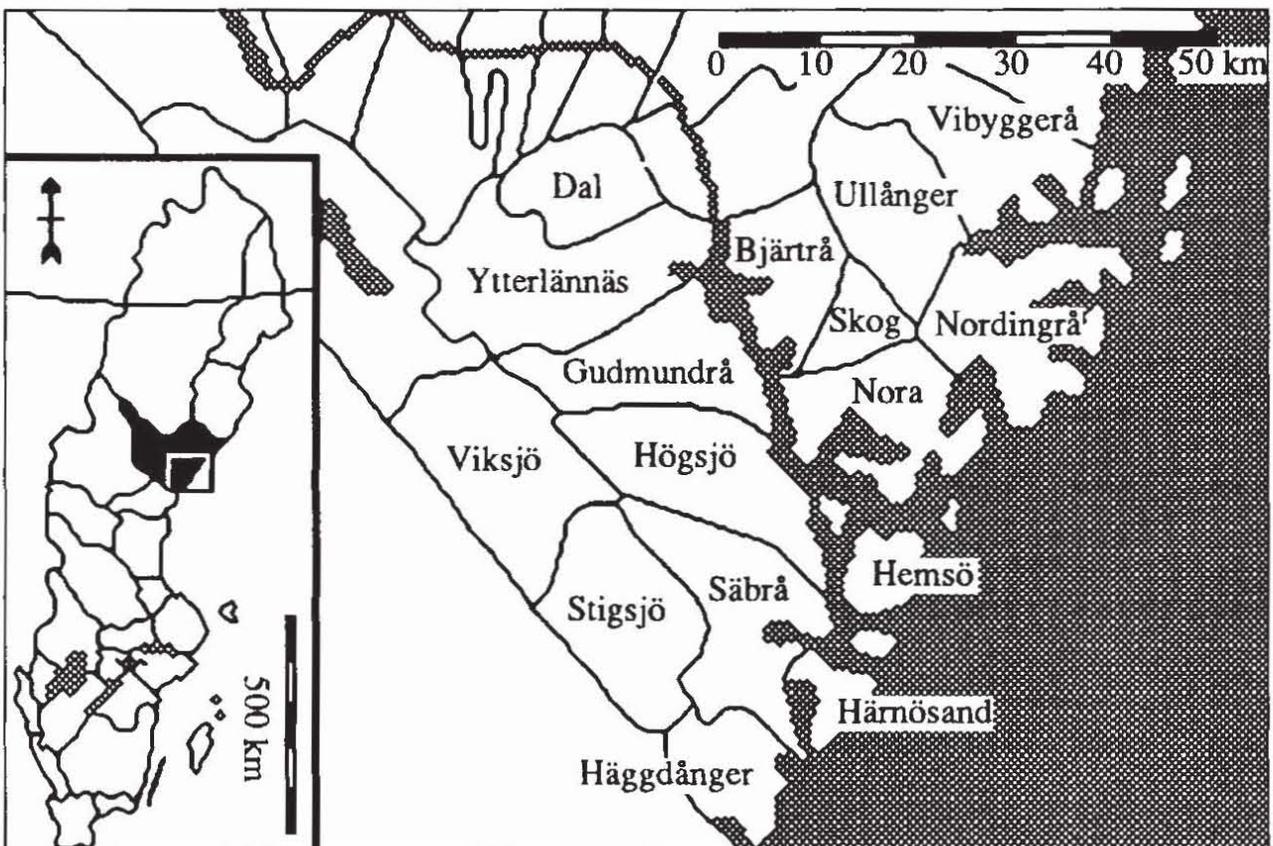

Fig. 1. Översiktskarta. Nora socken, Ångermanland.

Arkeologiska inventeringar och undersökningar i Hälsingland, Medelpad och Ångermanland visar att husen oftast finns inom 100 meter från gravarna (Liedgren 1984:94, Ramqvist 1988 och 1990). Om en eller flera gravar kan tas som en indikation på ett gårdskomplex så måste den stora mängden gravlokaler i Nora uppfattas som en klar signal om hur stor och väl utvecklad bygden var under denna tid.

Andra fynd som talar för tanken att Nora spelat en stor roll under järnåldern är de silverskatter som hittats i bygden. Det finns tio silverskatter från Ångermanland. Av dessa är fyra funna i Nora (Rossvik, Frök, Tjärned och Bredsätter). De olika skatfynden består dels av silvermynt och/eller silverarmringar, halsringar och olika silverbitar m m. Silvermynten, ca 722 stycken, är av islamiskt, tyskt, ungerskt, engelskt, franskt, irländskt eller danskt ursprung. Nedläggningstiden för skatterna från Rossvik och Frök kan med hjälp av mynten dateras till slutet av järnåldern, år 1024 respektive 1056 (Heljedal 1989). Ytterligare en skatt från järnåldern är funnen i Nora. Det är en gulds katt från Hornön, med bl.a. en fingerring, två pärlor och guldtentar.

Ortnamnsforskningen stöder tolkningen av Nora som en välutvecklad bygd under järnåldern. Det finns ett påtagligt rumsligt samband mellan gravarna och de ortnamn som kan räknas till äldre järnålder (Rathje 1989).

Ingen annan socken i Ångermanland kan visa upp en så stor och till synes välbevarad koncentration av järnålderslämningar. Dessa lämningar tillsammans med skatterna, ortnamnen samt andra fynd ger intrycket av att bygden i Nora socken upplevde något av en storhetstid just under järnåldern med bl.a. vidsträckta kontakter utanför Ångermanland. Nora sockens geografiska läge ger goda förutsättningar för en sådan utveckling. Grunden för denna utveckling lades redan under sista fasen av istiden för nio tusen år sedan.

Naturlandskapet

Nora socken begränsas i väster av Ångermanälven, i söder och öster av Bottenhavet och i norr av Storsjön. Noras kust är kraftigt sönderskuren med stora växlingar mellan berg och dalar. Kusten är stundtals fjordliknande med berg och stupar brant ned mot vattnet. De centrala delarna av Nora domineras av Norafjärden och Norasundet. Terrängen här är något mjukare med en bred och något flackare dalgång som löper tvärs igenom socknen från öst till väst. Det är längs denna dalgång man hittar den mer sammanhängande odlingsbygden.

Nora blev isfritt efter den senaste istiden ca 7000 f. Kr. Vid den här tiden låg havsytan 250 meter högre än i dag. Endast några få av Noras högsta

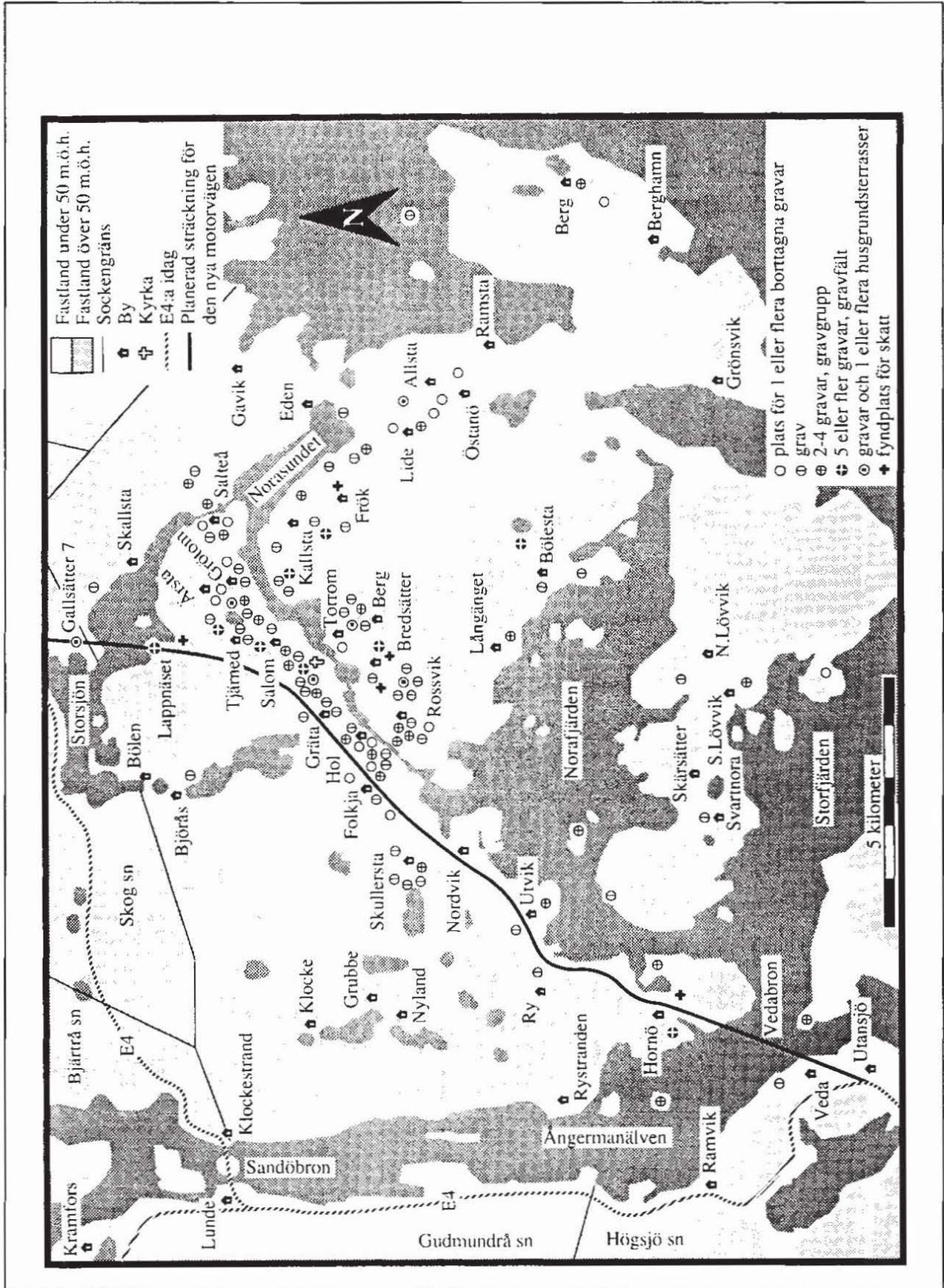

Fig. 2. Nora socken. Kartan visar E4:ans nuvarande sträckning och den nya vägens planerade sträckning från Gallsätter i NÖ till Veda i SV. De grå ytorna på kartan markerar skog eller berg, de vita ytorna markerar den bästa odlingsmarken. Denna jordbruksmark utgör hjärtat i Nora. Det är här man hittar det förhistoriska jordbrukets bebyggelse och här ligger också våra dagars jordbruksbebyggelse, Det är också här man vill lägga den nya vägen.

Fig. 3. Bilden tagen från Torrom, Nora socken, Ångermanland. Utsikt mot VNV. Till höger i mitten syns Nora kyrka. Den planerade vägsträckningen kommer att passera tvärs genom bildens bakgrund ungefär i höjd med kyrktornets översta del. Inom ramen för denna bild finns en hel del lämningar från järnåldern, 11 högar, 6 stensättningar, 3 husgrunder, terrasseringar och fossil åkermark. Bakom träden i förgrunden rinner vattenleden som förbinder Norasundet med Norafjärden, ett viktigt led ända fram i historiskt tid.

bergstoppar syntes ovanför havsytan. Vågsvallet renspolade bergstopparna från sand och grus och finare material vilket avlagrades på lägre nivåer under havsytan. Med landhöjningen kom dessa sedimentlager att lyftas upp över vattenytan och åter utsättas för slipning, sortering och sköljning av vågorna. Resultatet är kala bergstoppar, följda av grus och sand i dalgångarnas sluttningar och avlagringar av lera och lerblandad sand i dalbottarna (Guvå 1971).

Kulturlandskapet

Noras kulturlandskap domineras av de vatten som omger det. Bottenviken möjliggör förbindelser med platser långt utanför bygden. Ångermanälven öppnar hela inlandet för kontakter med kusten. Norafjärden, Norasundet och Storsjön leder långt in i de centrala delarna av både Nora och Skog socknar. Alla dessa vattenvägar erbjuder ett bekvämt sätt att komma fram till bygden och för bygden att komma ut i världen.

Det är på sluttingarna längst Norafjärden, Norasundet och Storsjön på mellan 10–50 m ö.h. som landhöjningen och vattenvågarna avsatt de finare sedimenten. Det är dessa marker som utgör de bästa odlingsbara markerna, och därmed underlaget för ett jordbrukssamhälle. Det är här man hittar de flesta spåren av den förhistoriska jordbruksbygden. Och det är just här man hittar dagens jordbruksbygd (Guvå 1971).

I Nora socken kan man verkligen spåra växelverkan mellan miljö och människa och hur natur- och kulturlandskapet är sammanflätade. Resultatet av detta samspel kan vi följa under minst två tusen år.

Reliktlandskap

Reliktlandskap är märkliga historiska dokument. Det är sällan man hittar hela förhistoriska miljöer som har bevarats fram till våra dagar. Men de finns. En sådan plats hittar man på Lappnäset i Nora socken. Här finns det som kan betecknas som ett av de bäst bevarade gårdskomplexen i Ångermanland från järnåldern. Platsen består av två intill varandra liggande lokaler, Raä 5 och Raä 6. Inom ett väl avgränsat område finns fem gravhögar, fossil åkermark och röjningsrösen. På denna plats har man även hittat en skålgrop inhuggen i ett stenblock, ett för Norrland mycket ovanligt fynd. Men det som gör platsen än mer intressant är den totala frånvaron av senare tids bebyggelse. Det betyder att denna plats troligen legat helt orörd sedan järnåldern. Detta mycket ovanliga förhållande ledde till att platsen ingick i ett stort område som klassades som riksintresse.

En plats som Lappnäset måste betraktas som märklig. Att hitta två sådana platser intill varandra skulle vara närmast otroligt. Men det finns. Norr om Lappnäset, på andra sidan Storsjön i Gallsätter, Skogs socken ligger Raä 7. På denna plats har man upptäckt ett bebyggelsekomplex bestående av ett gravfält med 7 högar och 1 stensättning, minst 3 terrasser, troligen rester efter hus, ett röjningsröseområde med minst 35 röjningsrösen och spår efter åker- och betesmarker (Flinkfeldt 1992). Gemensamt för både Lappnäset och Gallsätter är att ingen av dessa bosättningar överlevde järnåldern och att de har legat helt orörda fram till i dag.

Inte bara järnåldern

Både Skog och Nora socken kan visa upp rösen, stensättningar och skeppsättningar som härrör från bronsåldern. Det kan de flesta kustsocknar i Norrland. Baudou har visat att gravarna under bronsåldern anlades vid kusten

Fig. 4. Bilden tagen nedanför Skullersta. Utsikt mot NÖ. Vägen kommer in i bilden vid det stora skogspartiet till vänster och försvinner ut i bildens högra kant. I mitten av bildens bakgrund ligger Rossvik, med många viktiga fornlämningar från järnåldern, bl.a. 9 stensättningar, 4 rösen, 11 högar, 2 husgrunder samt 2 silverskatter. Vid undersökning av en av högarna hittades bl.a. en sköldbuckla och hästtänder. Nedanför Rossvik rinner vattenloppet mellan Norafjärden och Norasundet, troligtvis en viktig vattenled under förhistorisk tid.

(Baudou 1968 och 1977). Genom landhöjningens inverkan hittar man dessa gravar numera långt från kusten och på höjder på mellan 30–50 meter över dagens havsyta. De har tappat kontakten med sin ursprungliga miljö, havet, och ligger helt avskärmade från allt vatten.

Men kring Storsjön kan man se något som inte går att hitta någon annanstans. Sjön var länge en del av en havsvik, och runt om denna vik anlades flera gravlokaler under bronsåldern. Den ständigt pågående landhöjningen orsakade att viken isolerades från havet vid slut av bronsåldern och omvandlades till en sjö med en vattenyta på 29,6 m ö.h. Genom en slump har den ursprungliga relationen mellan gravarna och vattnet bevarats. Reliktlandskap är sällsynta, och de blir mer och mer sällsynta ju längre tillbaka i tiden man går. Storsjön erbjuder en unik möjlighet att mer eller mindre både se, uppleva och studera bronsåldersgravarna i deras ursprungliga miljö.

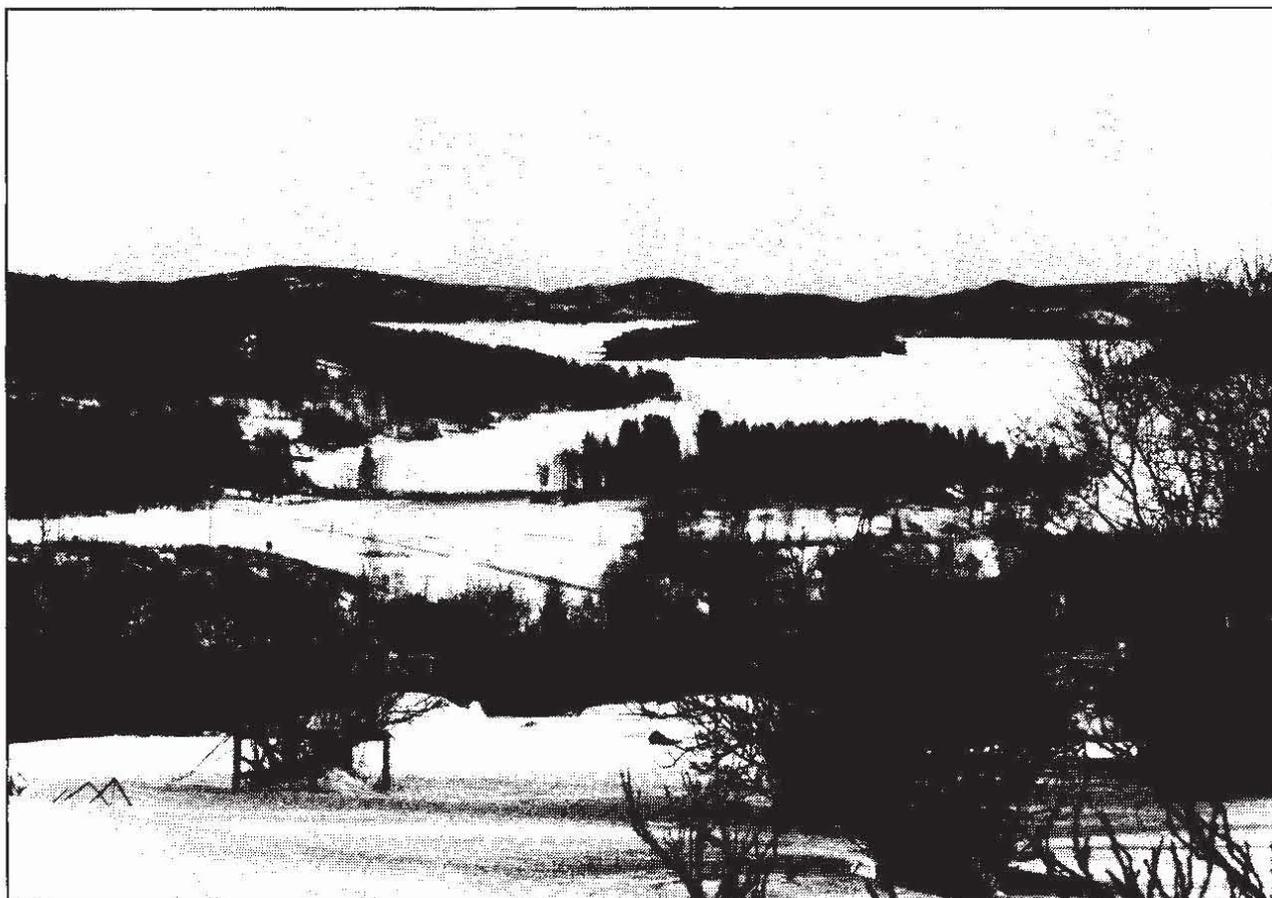

Fig. 5. Tagen från Ry, Nora socken, Ångermanland. Utsikt mot NÖ. Nora brukar kallas för "Porten till Höga Kusten". Bilden är tagen intill en stenåldersboplats med utsikt över Norafjärden. På den stora udden till vänster i bilden finns 3 rösen och en gravhög. På den stora holmen i bildens mitt finns 2 rösen. Alla är troligen från järnåldern. Nära stranden i bildens förgrund kommer vägen att gå.

Nora och E4:an

I dag vill man dra en Europaväg genom Nora socken. Den kommer att mer eller mindre genomkorsa hela socknen från NO till SV. Dessutom kommer den att löpa, mer eller mindre, rakt genom hela kulturlandskapet.

För att bereda plats för vägen måste några fornlämningar offras. Lokalerna på Lappnäset kommer att tas bort helt och även Raä 7 i Gallsätter samt några andra enstaka lokaler. Några fornlämningar byts bort mot en väg. Vi får offra några böcker ur det kulturhistoriska biblioteket. Sådana antikvariska val sker jämt. Och dessa val är försvarbara, så länge man förstår vad det innebär och på vilka premisser det sker. Fornlämningar liknar utrotningshotade djur. Det finns ett klart begränsat antal och när den sista försvinner så är den borta för all framtid. Därför bör tröskeln för när man ska ta bort en fornlämning vara hög, har man ändå bestämt sig för att ta bort en fornlämning bör man ställa höga krav på en undersökning. Och det gör man. Men, en exploateringsgrävning och en total undersökning där hela fornlämningen försvinner är aldrig en

bra lösning ur forskningssynpunkt. Men detta är inget nytt. Detta är en del av den antikvariska verkligheten.

Nora i dag – ett unikt kulturlandskap

Nora socken är i dag en utpräglad jordbruksbygd. Så tycks det ha varit sedan järnåldern. Det verkar som om Nora aldrig har varit något annat än just en utpräglad jordbruksbygd. Industrialiseringen fick inget fotfäste i området förutom under en mycket kort period och på ett mycket begränsat område. I dag finns det endast några få spår kvar av denna verksamhet. Inte heller verkar Nora ha varit intressant ur transportsynpunkt under modern tid. Både järnvägar och större vägar har dragits utanför området. Man skulle kunna säga att tiden har passerat förbi Nora. Med andra ord kan Nora visa upp en enhetlig och välbevarad jordbruksbygd i kustmiljö. Det finns i dag ingen annan kustsocken i Ångermanland (eller Medelpad) som kan erbjuda en sådan väl bibehållen miljö och samtidigt visa upp en sådan påtaglig, enastående och enhetlig bebyggelseutveckling från Kristi födelse fram till i dag.

Det är genom detta mycket speciella kulturlandskap man vill dra vägen. Man kan inte bygga en storväg rakt igenom ett landskap som Noras och samtidigt hävda att detta ingrepp inte kommer att påverka det nämnvärt. Vägen kommer att totalt förändra Nora för alltid. Det är detta man måste ta ställning till. Detta är något helt annat än en antikvarisk bedömning av det eventuellt historiska värdet av några enstaka fornlämningar eller några sällsynta och unika reliktilandskap från brons- och järnåldern. Detta är en värdering av hela det 9000-åriga naturlandskapet och det 2000-åriga kulturlandskapet.

Nora och humanismens dilemma

Det ingrepp som en storväg kommer att innebära för Nora som kulturlandskap är oåterkalleligt. Det gäller att försöka väga fördelarna mot nackdelarna. Detta är oftast väldigt svårt på grund av att man använder två helt olika värderingssystem. När man pratar för vägen så talar man i termer av tid och pengar. När man pratar om natur- och kulturlandskapet talar man i termer av kunskapsvärden, historiska och kulturella värden, om natur- och miljövärden samt om skönhetsupplevelser. Hur kan man välja mellan två ting som värderas med två helt olika värderingssystem? Detta är humanismens dilemma. Finns det ett gemensamt värderingssystem? Kan man mäta kunskap eller skönhetsupplevelser i tid eller pengar? Det mycket särpräglade natur- och kulturlandskap som finns i Nora är ett resultat av ett unikt samspel mellan

Fig. 6. Raä 5 och 6, Lappnäset, Nora socken, Ångermanland. Utsikt mot N. I förgrunden Raä 6 med fossil åkermark och minst 7 odlingsrösen och en skålgrop på ett löst stenblock. I bildens mitt och till höger syns de 5 gravhögar som hör till Raä 5. Strax bakom dessa finns ett område med fossil åkermark och minst 14 odlingsrösen. I bildens bakgrund syns Storsjön (29,6 m ö.h.) och Långudden. På Långudden finns Raä 31 som består av 1 röse med en manslång kista och 1 stensättning. Strax N därom ligger Raä 7, Gallsätter, Skogs socken, med fossil åkermark, odlingsrösen, gravfält och några husgrunder. Det är här man vill dra den nya E4:an.

natur- och kulturmiljön. Det har tagit naturmiljön 9000 år att utvecklas till sin nuvarande form. Kulturlandskapet som det ser ut i dag har tagit 2000 år. Hur översätter man detta till pengar? Kan man göra en arbetstidskalkyl på ett kulturlandskap som tagit 2000 år att bygga? Saker som vi ändå övertalas att offra just på grundval av argument baserade på kalkyler av tid och pengar.

Nora i ett långtidsperspektiv

Vad kan man förvänta sig av ett eventuellt vägbygge genom Nora? En vanlig replik till denna fråga är att vägbygget kommer att utveckla eller gynna bygden. Detta argument vilar på en dold premis, att ett vägbygge alltid automatiskt medför en utveckling av det landskap det råkar passera genom och att denna utveckling alltid är positiv. Men är det så? Det är klart att ett vägbygge

innebär en utveckling, men vilken sorts utveckling? Är denna utveckling lika för alla eller slår den olika beroende på var man befinner sig? Är det vägen som utvecklar bygden eller är det tätorten som utvecklar vägen? Kanske vägen är ett sätt att transportera gods från en tätort till en annan tätort oavsett vad som ligger mitt emellan dessa. Med andra ord vad händer på längre sikt?

Ett annat argument man använder är att vägbygget ger arbete till ortsborna. Men hur många av dessa arbetstillfällen går till ortsbor och hur många går till entreprenörerna i tätorten? Hur många arbetstillfällen blir kvar när bron och vägen är färdig? Blir folk arbetslösa när projektet är färdigt? Återigen, hur ser utsikterna ut i ett längre perspektiv?

Det vanligaste argumentet för den planerade vägdragningen är att den spar tid och pengar, samt att det är det billigaste alternativet. Det man sparar är en vägsträckning på 8,5 kilometer, vilket motsvarar ca 4 minuters restid i en hastighet av 110 kilometer i timmen. Att det är det billigaste alternativet är sant, men det är också en kortsiktig lösning. Vägar brukar endast ha en medellivslängd på ca 40 år. Därefter räknar man med att en väg behöver kapitalinvestering. Denna investering är ett resultat dels av slitage och dels förändrade samhällseliga och/eller ekonomiska behov. I praktiken betyder det att en väg måste genomgå en omfattande reparation och utbyggnad eller att man bygger en helt ny väg på en annan plats. (Uppgifterna kommer från Tord Edelsvärd som är chef på projekteringskontoret på Vägverket i Umeå.)

Vad kan man göra istället? Först måste man sätta in helt andra värderingar än pengar i centrum. För det andra måste man försöka minimera och begränsa skadorna på både natur- och kulturlandskapet genom att hålla sig till den gamla vägsträckningen så långt det går och endast bygga nya vägvagnsnitt genom de mest okänsliga delarna av naturlandskapet samtidigt som man håller sig så långt bort ifrån kulturlandskapet som möjligt. Till sist måste man ändra hela transportpolitiken mot andra och mer långsiktiga lösningar. Detta alternativ är både dyrare och tar längre tid än den planerade dragningen. Men framför allt krävs en politisk vilja med visioner samt modet att driva djärva, genomgripande och långsiktiga lösningar.

Att transportmöjligheterna måste förbättras verkar helt klart. Det är inte det som är frågan. Frågan är om den planerade vägdragningen genom Nora socken är den bästa lösningen ur alla tänkbara aspekter. Så kan det verka om man endast utgår från *dagens ekonomiska* behov, och endast under förutsättningen att man är beredd att skjuta ifrån sig ansvaret för de långsiktiga konsekvenserna av att man transporterar gods med lastbilar som drivs med fossilt bränsle. Men om man är verkligen intresserad av att utveckla bygden, skapa arbetstillfällen samt värna om natur- och kulturmiljön på ett varaktigt sätt, ja, då måste man ifrågasätta hela tanken bakom Vedabroprojektet.

Inte bara Nora

Ett närliggande historiskt exempel på vad som händer när man gör radikala ingrepp i en bygd hittar man i Skogs socken. Liksom Nora i dag var Skogs socken en utpräglad jordbruksbygd helt utan industrier när man anlade den nuvarande E4:an tvärs igenom den för ca 50 år sedan. Vad innebar detta för Skogs sockens utveckling på både kort och lång sikt? Vad blev det för typ av "utveckling"? Fick bygden nytt liv, eller dog den? Svaren på denna fråga skulle vara intressant i bedömning av det som händer i Nora.

Fallet Nora är inte unikt. Det är unikt för Norrland och för den unika natur- och kulturmiljö som nu hotas. Men själva situationen, att för alltid ändra en bygds utseende och karaktär, är inte unik. Den är ett kännetecken för vårt moderna samhälle. I ett större perspektiv kan man hitta liknande exempel. Under 1960-talet rev man ner hela de centrala delarna av Stockholm och byggde nytt. Samma sak hände i Umeå under 1970-talet. Detsamma hände med älvarna när man "utvecklade" vattenkraften under 1940–1960-talen. I alla tre exemplen försvann unika natur- och kulturmiljöer för alltid.

Gemensamt för alla dessa olika projekt var att de motiveras med liknande argument, alltså samma argument man använder när man talar för vägbygget i Nora. En annan sak som de har gemensamt är att man ca 20–25 år efteråt ångrar det som har hänt och grämer sig över dom oersättliga värden som gått förlorade. Dessutom har man mycket svårt att förstå hur och varför man kunde tänka och handla så kortsiktigt.

Bortom Nora

Arkeologer är inga bakåtsträvare. De vill inte tillbaka till någon inbillad "det var bättre förr"-tid. Arkeologer är inte heller ute efter att bevara allting som det är i dag. Arkeologer är ute efter att skapa ny kunskap som kan hjälpa oss att planera för framtiden. För att kunna göra detta måste man börja med att ställa frågor. Frågor som berör nu- och framtida förhållanden och behov och konsekvenserna av dessa. Svaren finns dels att hämta i nuet och dels i det förflutna.

Oavsett vad som händer med Nora så måste debatten fortsätta. Den måste fortsätta därför att det som händer i Nora händer överallt och hela tiden. En del ingrepp är små, andra stora. En del är endast av lokalt intresse, andra av nationellt eller t.o.m. globalt intresse. Och dessa ingrepp kommer att fortsätta att ske så länge vi lever i ett samhälle som är berett att totalt förändra hela natur- och kulturlandskapet genom kraften av sitt tekniska kunnande, ekonomiska styrka och politiska vilja.

"Det är en nationell angelägenhet att *skydda och vårda vår kulturmiljö*. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa *hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön*." Sveriges arkeologer är mycket måna om att snabbt påpeka för andra att den svenska fornminneslagen är den äldsta i hela världen och dessutom en av dom bästa, om man jämför den med andra. Men det duger inte. En fornminneslag är inte bra eller dålig beroende på åldern eller på hur den mäter sig mot andra länders lagar. Det är definitivt inte bra om den endast används till att sätta prislappar på fornlämningar. Ett verkligt mått på kvalitet får man först när man tillämpat lagen i praktiken och kan sedan jämföra hur väl idealet och andemeningen i den överensstämmer och sammanfaller med det slutliga resultatet. Med andra ord, en lag är bara lika bra eller lika dålig som de arkeologer som använder och tillämpar den, dvs. den är bara lika bra eller dålig som du och jag.

Tack

Ett varmt tack till Åsa Lundberg-Spång och Rabbe Sjöberg för deras idéer kring begreppet värderingar och humanismens dilemma och till Ulf Westfal för 10 år av intensiva diskussioner samt till Lars-Göran Spång, Karin Viklund, Evert Baudou, Ingegerd Söderström och Carina Lahti som läst olika versioner av denna artikel och bidragit med många goda råd. Och ett stort tack till min Mor för alla tidningsurklipp.

OTRYCKTA KÄLLOR

T. Edelsvärd. 1992. Chef på projekteringskontoret på Vägverket i Umeå.
Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister över Nora socken, Ångermanland. 1989.
Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister över Skog socken, Ångermanland. 1989.

LITTERATUR

Baudou, E. 1968. Fortida bebyggelse i Ångermanlands kustland. Arkeologisk undersökning av norrländska kuströsen. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning*. XVII:3-209. Härnösand.
Baudou, E. 1977. Den förhistoriska fångstkulturen i Västernorrland. *Västernorrlands förhistoria* 1977:11-152. Härnösand.
Baudou, E. 1992. *Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv*. Förlags AB Wiken.
Binford, L. R. 1972. *An archaeological perspective*. New York.
Binford, L. R. 1988. *In Pursuit of the Past*. Paperback edition.
Clarke, D. L. 1978. *Analytical Archaeology*. Second edition. Methuen & Co LTD. London.
Daniel, G. 1978. *A Hundred and Fifty Years of Archaeology*. Second edition. Duckworth.
Flinkfeldt, R. 1992. *Gallsätter. Undersökning av förhistoriskt markutnyttjande vid järnåldersboplats i Ångermanland*. C-uppsats i arkeologi. Inst. för arkeologi, Umeå universitet. Umeå.

- Guvå, L. 1971. *Naturvårdsinventering i Västernorrlands län. Del 2. Ångermanland: Ådalen, Härnösand och Fjällsjö kommuner, Sollefteå och Kramfors kommunblock*. Härnösand.
- Heljedal, K. 1989. *Undromskatten och andra vikingatida silverskatter i Ångermanland*. C-uppsats i arkeologi. Inst. för arkeologi, Umeå universitet. Umeå.
- Lag om Kulturminnen m m . *Svensk författningssamling 1988*.
- Liedgren, L. 1984. Iron Age Settlements in Hälsingland, Northern Sweden. *Papers in Northern Archaeology*. *Archaeology and Environment* 2:93–112. Umeå.
- Loeffler, D. 1991. Fornlämningsbeståndet i Nora socken, Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad*, 1990–91:53–76. Sundsvall.
- Ramqvist, P. 1988. Gene och den mellannorrländska bebyggelsen under äldre järnålder. *Länkar till vår forntid – en introduktion i Sveriges arkeologi*. 1988:167–173.
- Ramqvist, P. 1990. *Högom*. Riksantikvarieämbetet.
- Rathje, L. 1989. *Ortnamn och arkeologi. Ett försök till komparativ materialanalys i nio ångermanländska kustsocknar*. C-uppsats i arkeologi. Inst. för arkeologi, Umeå universitet. Umeå.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987. *Social Theory and Archaeology*. Oxford.
- Spång, L. G. 1988. Fornfynd förstörs av vattenregleringar. *Alvräddaren* nr 4/1988:7–12.